

Een bouwhistorische inventarisatie in Harderwijk

J.M.H. Penders

De aanleiding

De bouwhistorische inventarisatie in Harderwijk begon als een actualisering van de gemeentelijke monumentenlijst. De onverwachte ontdekkingen achter de gevels wekten belangstelling bij de bewoners en er ontstond een politiek draagvlak voor meer bouwhistorisch onderzoek. De sterk aangepaste monumentenlijst is klaar en de basis voor een nieuw monumentenbeleid is gelegd. In dit artikel wordt geschetst hoe de inventarisatie tot stand kwam, geïllustreerd met voorbeelden van bouwhistorisch interessante panden die nog niet als zodanig bekend waren.

Harderwijk ligt allang niet meer aan zee. De visserij is vervangen door de toeristenindustrie. De dagjesmensen willen eigenlijk alsnog de zee zien: in dolfijnen, paling en vissershuisjes. Die paling en dolfijnen, dat lukt wel. Maar hoe kom je aan een verkoopbaar straatbeeld van een historisch vissersplaatsje?

In het verleden is dit een aantal keren opgelost door historiserende 'restauraties', zodat de indruk ontstond van een quasi-oude stad. Om tot een beter beleid te komen werd er in 1986 een monumentenverordening en een gemeentelijke monumentenlijst vastgesteld. Die lijst bestond uit alle 'beeldbepalende' panden van het Beschermd Stadsgezicht.

Omdat de bij de monumentenlijst behorende redengevende beschrijvingen nog steeds ontbraken, werd in 1992 het Gelders Genootschap uit Arnhem door de gemeente ingehuurd om die beschrijvingen alsnog te maken.

In eerste instantie betrof de opdracht de panden die al op de gemeentelijke monumentenlijst stonden. Omdat er inmiddels beschermde monumenten sterk verbouwd of zelfs door kopieën vervangen waren, wilde de monumentencommissie de lijst inperken door dergelijke panden te schrappen. Tegelijk werd echter verzocht om de hele stad kritisch te bezien: misschien waren er in het verleden wel enkele interessante panden overgeslagen vanwege een minder beeldbepalende gevel. Kortom: eigenlijk was er behoefte aan een nieuwe inventarisatie van alle panden binnen de Veste. Bouwhistorisch interessante panden met desnoods een beeldverstoringe gevel kregen nu ook een kans, hoewel plaatsing in de monumentencommissie soms een pittig debat zou opleveren. Gaande de rit nam in Harderwijk de waardering voor de bouwhistorie echter toe.

Hierbij speelde een artikel in een huis-aan-huisblad een rol;¹ gepresenteerd werd een stukje uit het leven van de auteur. Hoe in Vismarkt 53 tussen een krakende vloerplank en een verlaagd plafond een peerkraalsleutelstuk tevoorschijn komt en zo een glimp van de historie toont.

Een bijkomend effect van dit artikel was dat de bewoners in de ban raakten van hun huis: ze wilden hun ontdekte schat tonen. Daarom gingen ze over tot restauratie² en op de snippers van oude akten, die uit barsten in de moerbalken tevoorschijn kwamen, zijn de bewoners nog aan het puzzelen samen met de historische vereniging. Dat een dergelijke vereniging in de plaatselijke monumentencommissie vertegenwoordigd is, onder meer als schakel met de geïnteresseerde achterban, is van groot belang. Per slot van rekening vormt de betrokkenheid van de bewoners de basis voor de monumentenzorg, niet de helaas onmisbare regelgeving.

De opzet

Terug naar de inventarisatie, en wel met een praktisch probleem: hoeveel tijd kost de actualisering van de gemeentelijke monumentenlijst, wanneer niet bekend is hoeveel objecten werkelijk bekeken moeten worden? Uit praktische overwegingen werd er bij het begroten uitgegaan van het aantal panden op de bestaande lijst. Daar konden er wat afvallen en wat bij komen. Er kan dan per pand een gemiddelde tijd afgesproken worden, minder voor de argumentatie van een voorstel om een pand af te voeren, meer voor de onderbouwing van een nieuwe voordracht voor de lijst. Maar een probleem vormde de tijd die ging zitten in het bekijken van panden die op geen enkele lijst stonden, bij nader inzien dikwijls terecht. Soms leidde dat tot een korte aantekening met bouwhistorisch relevante informatie en aandachtspunten bij eventuele verbouwingen. Deze arbeidsintensieve klus is moeilijk te begroten en een budget hiervoor is ook lastig te motiveren voor bijvoorbeeld een gemeenteraad. Pas wanneer veel steden (en dorpen, die echter een heel andere aanpak vragen) bouwhistorisch geïnventariseerd zijn, kan er een gemiddelde geschat worden, mede gebaseerd op de te verwachten rijkdom aan waardevolle bouwsubstantie.

De Gemeente Harderwijk gaf als vervolg op de inventarisatie een aanvullende opdracht voor een bezoek aan diverse 'verdachte panden': van deze vermoedelijk oudere huizen moest

Afb. 1. Harderwijk in vogelvlucht. Foto uit 1926 waarop onder meer nog veel inmiddels verdwenen kappen te zien zijn (KLM Aerocarto, negatiefnummer 3013).

de eerste indruk nog onderbouwd worden. Hierbij werd ook een enkel rijksmonument betrokken. De drijfveer was pure bouwhistorische nieuwsgierigheid, als gevolg van de resultaten van de inventarisatie.

Het moge duidelijk zijn dat de Harderwijkse bouwhistorische inventarisatie een eerste begin is van een beter kijken naar de monumenten. Het is de meest beperkte vorm van een bouwhistorische inventarisatie. Dankbaarder werk is een inventarisatie waarbij ieder pand van buiten en van binnen grondig bekeken wordt. Deze laatste aanpak is meestal politiek pas bespreekbaar wanneer er een draagvlak in een gemeente is ontstaan voor een goed funktionerende monumentenzorg door middel van o.m. bouwhistorisch onderzoek.

In Arnhem bijvoorbeeld heeft het Monumenten Advies Bureau voor een aantal straten van de binnenstad een dergelijk inventarisatie uitgevoerd. Maar eigenlijk gaat het dan

nauwelijks nog om een bouwhistorische inventarisatie, maar om een reeks bouwhistorische verkenningen van naast elkaar gelegen panden.³

Nog verder gaat het ideaalbeeld van een stadsanalyse zoals die nu wordt uitgewerkt voor Den Bosch: per bouwblok worden op grond van veelal onderzoeken tijdens verbouwingen de gegevens gecombineerd.⁴ Dit is de meest optimale vorm van bouwhistorisch onderzoek: ontleding, geïntegreerd in de historische stadsanalyse.

Het belang van het Harderwijkse voorbeeld schuilt in de politieke haalbaarheid van een beperkte aanpak in een gemeente die nog weinig ervaring heeft opgedaan met de bouwhistorie als wezenlijk onderdeel van het monumentenbeleid. Een globale inventarisatie kan dan het scharnierpunt worden. Immers: na een dergelijk onderzoek is een grote hoeveelheid informatie beschikbaar, waarop de prioriteiten in het monumentenbeleid afgestemd kunnen worden en er een kwantita-

tief inzicht ontstaat. Dat betekent dat er efficiënter met het beschikbare geld omgegaan wordt. Bij het beoordelen van aanvragen voor wijzigingsvergunningen is er voor veel panden al een belangrijk deel van het voorwerk gedaan. Na deze eerste ronde is het duidelijk dat het onverantwoord is om bij verbouwingen zonder bouwhistorische verkenning een deel van het *gebouwde archief van de stad* verloren te laten gaan.

Wanneer de interesse [gekweekt] gewekt is, kan een verdergaande bouwhistorische inventarisatie voorgesteld worden. Hierbij kan gedacht worden aan een kleiner gebied, bijvoorbeeld een bouwblok, vooral wanneer daarvoor een beleidsmatige reden bestaat.

In Harderwijk is het begin er: de nieuwe monumentenlijst is nu vastgesteld. Daarna kan het verdere beleid en de rol van de bouwhistorie daarin uitgewerkt worden.

Resultaten

Wat waren de resultaten in Harderwijk? In cijfers: op de oude monumentenlijst stonden 311 objecten. Op de nieuwe komen volgens het voorstel van de monumentencommissie, gebaseerd op de inventarisatie, 151 objecten. Hiervan zijn 32 panden nu voor het eerst in beeld (afb. 3). Van de monumenten op de oude lijst zijn er 192 afgevoerd, waarvan 74 panden een plaats krijgen op een lijst met een semi-monumentenstatus (*stadsbeeldbepalende panden*). Op die lijst zonder directe juridische status, maar met een verscherpt welstandstoezicht, zijn 7 objecten geplaatst, die niet van de oude monumentenlijst komen.

Wat inhoudelijker: uit de voor alle gemeentelijke monumenten gemaakte beschrijvingen blijkt dat veel panden uit de 17de eeuw stammen of nog ouder zijn. Daarnaast beschikt de Gemeente nu voor veel niet geselecteerde panden over bouwhistorische aantekeningen.

Afb. 3. Bruggestraat 18: opmerkelijk strijkspant tegen achtergevel voorhuis. Via een bijgehakte natuurlijke kromming omzeilt de dekbalk het (verdwenen) schoorsteenkanaal. Dit is een voorbeeld van de opmerkelijke details die bij de inventarisatie ontdekt werden (foto: Jean Penders/Gelders Genootschap).

Afb. 4. Vismarkt 2 met de witte lijstgevel van het lage voorhuis. Erachter steekt de tuitgevel van het hogere achterhuis uit (foto: Jean Penders/Gelders Genootschap).

Als voorbeeld worden enkele bezochte panden hierna toegelicht.

Vismarkt 2

Een voorbeeld van een huis met een opmerkelijk fors achterhuis, een type waarop bij de suggesties voor nader onderzoek wordt teruggekomen, is Vismarkt 2. Het betreft een eenlaags voorhuis met tweelaags achterhuis, geheel gebouwd rond 1500. Het pand is geplaatst op de Rijksmonumentenlijst met als redengevende omschrijving: *Pand zonder verdieping met pannen schilddak, omstreeks 1800. Gepleisterde lijstgevel waarin eenvoudige deuromlijsting met pilasters en hoofdgewel.*

Op basis van het bezoek dient deze redengevende omschrijving aangepast te worden, want het kenmerkende van het pand wordt niet weergegeven, namelijk de opbouw en de datering. Bovendien dreigt op grond van de tekst het belangrijke tweelaags achterhuis niet opgemerkt te worden, ook al vormt het één geheel met het voorhuis en de genoemde gevel (afb. 4).

Het huis stamt vermoedelijk uit de herbouwgolf na de stadsbrand van 1503. Het voorhuis, onder een zadeldak met voorschild, heeft nu een enkelvoudige balklaag, die de moerbalken van de oorspronkelijk samengestelde balklaag bevat, aangevuld met latere tussenliggers. Er is een ondiepe insteek achterin. Van de kap bleven de middeleeuwse eiken spanten met gezaagde merken bewaard, de rest is in 1994 vervangen. Van belang is de spiltrap rechts achter in het voorhuis, waarvan het deel van de insteek naar de zolder gaaf bewaard is en mogelijk ook een deel van het onderste stuk. De 5 1/2 cm dikke, gepénde treden hebben een fraai oortje. De bovenste trede

is blijkens de toonagel verwijderd bij de wijziging van de balklaag: door het verwijderen van de opgelegde kinderbinten kwam de zoldervloer 9 cm lager te liggen. Het achterhuis is via een zwaar deurkozijn vanuit de spiltrap toegankelijk.

Het hogere achterhuis heeft twee bouwlagen onder een zadeldak met achterschild. Er is geen kelder bekend. Van de balklaag boven de begane grond zijn de twee moerbalken te zien, nu zonder sleutelstukken. De balklaag boven de verdieping is gaaf bewaard met beide moerbalken en de kinderbinten. De peerkraalsleutelstukken wijzen naar een ontstaansperiode rond 1500.

De twee moerbalken maken op het eerste gezicht een wat merkwaardige indruk door verschillen in de afmetingen: De voorste balk is rechts 22 cm hoog, de achterste 25 cm. Sterker is het verschil nog tussen rechts en links: de voorste balk is links 3 cm hoger, de achterste zelfs 9 cm. De conclusie moet zijn dat het achterhuis in een ver verleden sterk naar links-achter verzakt is, hetgeen gecompenseerd werd door de zoldervloer uit te vlakken boven de gehandhaafde moerbalken. De kinderbinten werden daarbij opnieuw aangebracht. De linker gevel laat zien dat bij die gelegenheid ook de borstwering zo'n 50 cm opgetrokken werd en de vensters verhoogd, met uitzondering van het middelste, dat kennelijk toen al gedicht was. De drie segmentbogen boven de vensters hebben dezelfde vorm, maar de voorste en de achterste zijn op hoger niveau opnieuw aangebracht. Vooral het muuranker van de achterste moerbalk zit daardoor merkwaardig laag ten opzichte van de hovendorpel van het venster dat nadien ook nog eens verbreed werd. Deze verhoging moet ook de verklaring zijn voor de eiken balk die in de achtergevel te zien is: het is de oude muurplaat, waarop de nieuwe borstwering is gezet.

De nieuwe redengevende omschrijving zou als volgt kunnen luiden:

Diep huis aan de rooilijn met osendrop links, bestaande uit een éénlaags voorhuis en een tweelaags achterhuis, ieder onder een zadeldak met eindschild, beide vermoedelijk uit het begin van de 16de eeuw.

De voorgevel is een lijstgevel met een centrale ingang, met een eenvoudige deuroplijsting van omstreeks 1800, tussen twee vensters. Van het interieur verdienen met name oorspronkelijke elementen van de kappen en balklagen bescherming, waaronder de sleutelstukken van de verdieping van het achterhuis, alsmede de spiltrap.

Bruggestraat 44

In Bruggestraat 44, geen beschermd monument, was ten tijde van het bezoek een verbouwing aan de gang. De mogelijk 16de-eeuwse eiken kap was net afgevoerd, de sleutelstukken van de verdieping werden in aanwezigheid van de bouwhistoricus ten dele weggebroken. Als het niet stoorde, mocht laatstgenoemde even rondkijken. Desgewenst ook wel een beetje destructief bezig gaan. Dat liep dus in de planning meteen fors uit de hand. Het huis dat eerst leek op het type van Vismarkt 2,⁵ bleek in eerste opzet een zeer diep huis met

Afb. 5. Hoek Bruggestraat en Markt
(foto: Jean Penders/Gelders Genootschap).

een houtskelet over de volle diepte. Beide zijmuren hadden diepe muurnissen. De hoogte van beide bouwlagen gaf, zoals zo vaak in Harderwijk, het ongemakkelijke gevoel dat de verhoudingen niet klopten. Door de tamelijk uitgekledede staat van dit pand viel nu te bewijzen dat de (recentere) balklaag boven de begane grond niet op de hoogte van de oorspronkelijke lag. De verdwenen balklaag had veel hoger gelegen. Dankzij een nu net boven de verdiepingvloer uitkomende kaarsnis achterin het pand was de aanwezigheid van een insteek aldaar aantoonbaar. De huidige achtergevel was later tussen de zijmuren geplaatst, net vóór de plaats van een paar muurstijlen. Daarachter lag het nu verdwenen onderkelderde achterhuis. Van de bewaarde kelder kwamen de kelderlichten uit vóór de oudere achtergevel: het huis is dus ingekort bij de bouw van de kelder. Het oude, zeer diepe huis is dus zo verbouwd dat het over een apart voor- en achterhuis beschikte.

Naar aanleiding van dit pand kan ook gewezen worden op de grote verwevenheid van panden in Harderwijk. Als voorbeeld de situatie bij de hoek Markt/Bruggestraat (afb. 5). Van Bruggestraat 44 behoort de ruimte onder de trap en een deel van de tuin – op de plaats van het verdwenen achterhuis – tot Bruggestraat 46. Van dat laatste huis is de begane grond getrokken bij die van het hoekpand Bruggestraat 48. De verdiepingen van Bruggestraat 48 zijn vanuit de verdiepingen van nr 46 bereikbaar. Zowel nr 46 als 48 bevat vele aparte woon-eenheden. Van het achterhuis van nr 46 hoort alleen de zolder bij het voorhuis, de verdieping maakt deel uit van Markt 17 evenals de kelder daarvan. De begane grond is echter getrokken bij Markt 18. Het achterhuis van Bruggestraat 48 leidt een zelfstandig leven als Markt 18, maar de toegang van de zelfstandige bovenwoning is in Bruggestraat 48 gebouwd, terwijl dat pand weer de kelder van Markt 18 in gebruik heeft. De consequenties voor een bezoek laten zich raden. Dat van het van rijkswege beschermde hoekpand de registratie in het monumentenregister niet klopt, zal nu geen verbazing meer wekken.

Hoek Donkerstraat en Academiestraat

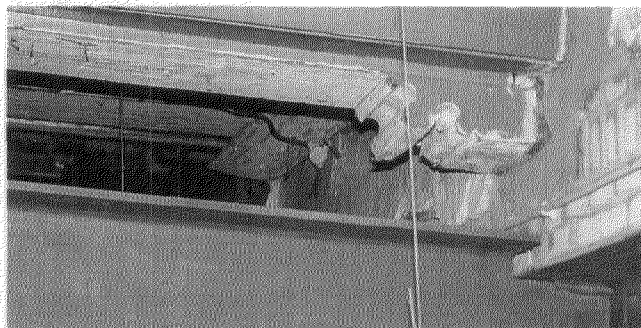
Het gaat hier om de panden Donkerstraat 30, 32 en Academiestraat 2 t.m. 10 (afb. 6). Het hoekpand van de voorname Donkerstraat en het bescheiden Academiestraatje gaf nogal wat verrassingen te zien. Hiermee hangt samen de bebouwing die langs de Academiestraat achter het hoekhuis ligt en er van oorsprong bij hoorde. Het erf grensde aan de achterzijde aan het terrein van het voormalige St-Catharinaklooster. In dit in de 14de eeuw gestichte klooster werd in 1609 de Academie, de Harderwijkse universiteit, gevestigd.⁶

In het andere hoekhuis, het middeleeuwse pand Donkerstraat 34, werd bij de inventarisatie aangetoond dat de Academiestraat ten koste van dat pand verbreed is. Deze toegang naar het klooster, toen Catharinasteeg genaamd, moet tamelijk smal geweest zijn.

Donkerstraat 30, 32 ziet er uit als één 19de-eeuws blok met voorin twee, achterin drie bouwlagen, samengevat onder

Afb. 6. Donkerstraat 30 en 32, met links de Academiestraat (foto: Jean Penders/Gelders Genootschap).

Afb. 7. Donkerstraat 30, 32: dankzij een automatische camera is naderhand goed te zien wat in het schemerdonker boven een systeemplafond vermoed werd (foto: Jean Penders/Gelders Genootschap).

één plat dak. Toch laat het zich makkelijk herkennen als een oud tweebeukig dwars huis. Van de straat af is al een enkele 17de-eeuwse console boven de verdieping van de achterste beuk te zien. De verrassing was groot toen boven het systeem-plafond van de winkel op de begane grond een balklaag van rond 1600 in de voorste beuk te voorschijn kwam en een laat-middeleeuwse in de achterste beuk (afb. 7). Bovendien toonde een gespaard restant van de tussenmuur aan de voorzijde een rode buitenafwerking over verzorgd voegwerk, die na de bouw van de voorste beuk onder een pleisterlaag verdween. Aangezien het rechter buurpand in de Donkerstraat eveneens uit de middeleeuwen stamt, moet geconcludeerd worden dat het dwarse huis aan een eigen voorplein lag, dat wel ommuurd geweest zal zijn.

Langs de Academiestraat lag, vermoedelijk gelijktijdig opgetrokken, een aansluitende vleugel met een eveneens bewaard gebleven samengestelde balklaag, loodrecht op de Academiestraat. Er zijn (nog) geen aanwijzingen voor de aanwezigheid van een tweede bouwlaag op dit L-vormige huis vóór de 17de eeuw.

Eveneens opmerkelijk was de ontdekking van wat als een half houten, half stenen bijgebouw omschreven moet worden, achter op het erf. De voormalige garageboxen Academiestraat 8 en 10 zijn een tijdje geleden samengetrokken en verbouwd tot winkel (afb. 8). Door de glaspuien in de garagepoorten zijn behangrollen te zien tegen een rustiek decor van eiken bielzen. Althans, dat is de eerste indruk. Want in uitgekleden versie is een compleet laat-middeleeuws houtskelet, met kapconstructie, bewaard van een huis dat gebouwd is tegen de stenen tuinmuur.

Het pand bevat drie gebinten die zich het best laten omschrijven als ankerbalkgebinten aan de achterzijde, gekoppeld met een gebintplaat (afb. 9), en in de muur opgelegde moerbalken aan de voorzijde. Hierop staat de complete kap met krommers en een nokstijl met schoren. Ten dele zijn de windschoren nog aanwezig. De houten achterwand had enkele

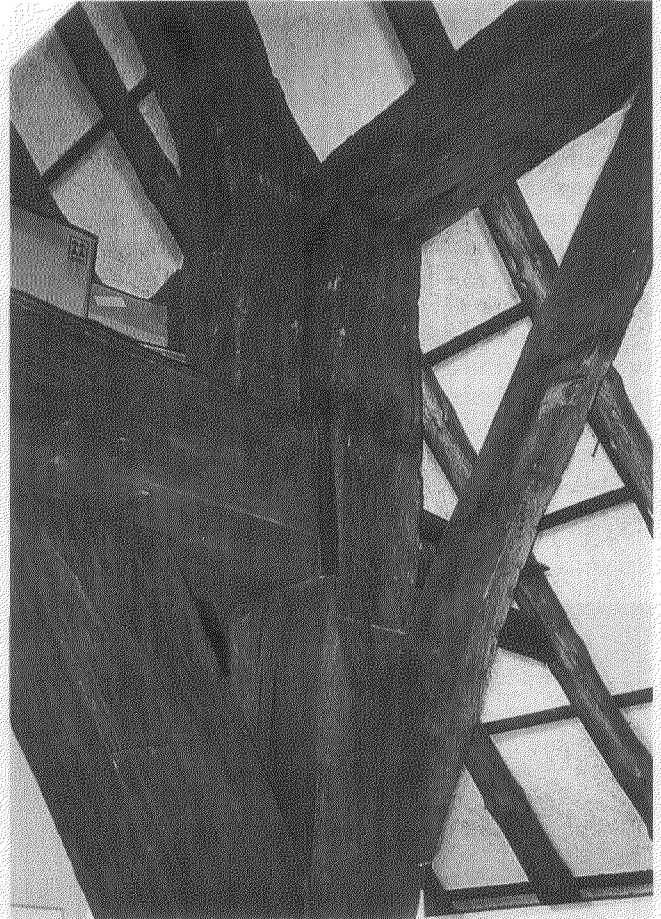

Afb. 8. Academiestraat 8 en 10
(foto: Jean Penders/Gelders Genootschap).

le brede planken, waartussen vermoedelijk vlechtwerk: de sleuven van de planken zijn in de staanders aanwezig, sommige nog met de afgezaagde resten van de planken. Ook een aantal gebintplaatschoren is nog aanwezig.

Niet te zien is of de voorgevel vervangen is of bestaat uit de oude gevel met een klamp ertegen. De doorsnede van het pand is asymmetrisch: het achterschild van het zadeldak is nu doorgetrokken, waardoor in het achterste deel de indruk van een boerderij met zijbeuk wordt versterkt.

De houtconstructie is ruim voorzien van gezaagde telmerken aan de achterzijde (nog niet waargenomen aan de voorzijde en in de niet van dichtbij bekeken kap). De nummers I, II en III (van links naar rechts tellend) zijn duidelijk herkenbaar aan de rechterzijde van gebint I en II; gebint III draagt het nummer aan de buitenzijde op de staander. Ook de gebintplaatschoren zijn aan de buitenzijde van een nummer voorzien. Het merk op de moerbalk/ankerbalk II is zo slordig gezaagd dat het over het peerkraalsleutelstuk heen loopt.

Afb. 9. Academiestraat 8 en 10: houtconstructie aan achterzijde.
(foto: Jean Penders/Gelders Genootschap).

De grotendeels onbeschadigde peerkraalsleutelstukken zijn aan de achterzijde zeer lang vanwege de korbelen (afb. 10); aan de voorzijde zijn de identiek gesierde sleutelstukken (consoles) kort, aangezien hier nooit korbelen geweest zijn. De sleutelstukken wijzen op een bouw rond 1500, ze bewijzen dat de voor en achterzijde gelijktijdig uitgevoerd zijn en benadrukken daarmee de ongebruikelijke combinatie van volledige houtbouw aan de achterzijde en volledige 'steenbouw' – dus zonder muurstijlen en korbelen – aan de voorzijde. Tevens wijzen de fraaie sleutelstukken op een zekere status van de ruimte: in een stal zijn ze niet gebruikelijk.

Een schets van de doorsnede gaat hierbij (afb. 11). Dergelijke schetsen zijn wel illustratief bij een presentatie, maar bij een inventarisatie ontbreekt de tijd vrijwel steeds voor al dit extra's. Over een opmeting valt in dit bestek al helemaal niet te denken. Het is daarom goed om een schets duidelijk van een opmeting te onderscheiden, bijvoorbeeld door een overdreven forse houtmaat te tekenen.

Academiestraat 8, 10 is te typeren als:

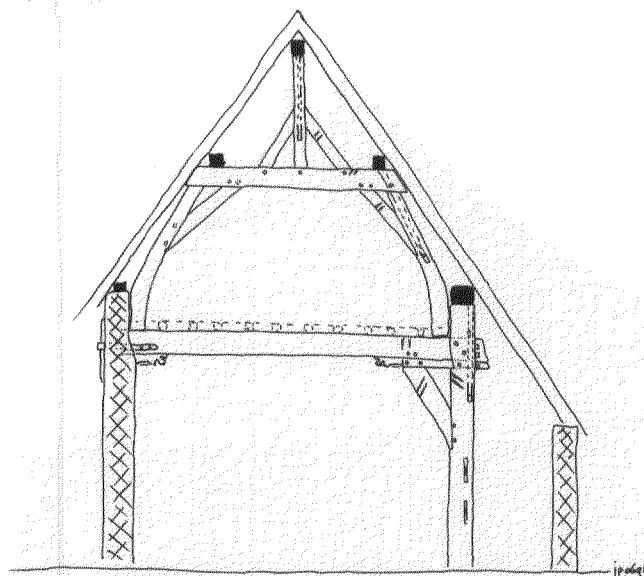
Eenlaags dwars huis, vier balkvakken breed, onder een zadeldak met doorgetrokken achterschild, aan de rooilijn gelegen. De voorgevel bevat nu drie recent van glas voorziene poortdeuren. Het vier vakken brede pand, gebouwd omstreeks 1500, is aan de achterzijde uitgevoerd als houtskeletbouw. De overal van peerkraalsleutelstukken voorziene moerbalken zijn aan de voorzijde opgelegd in de stenen voorgevel, die vermoedelijk van oorsprong een tuinmuur was. Het houtskelet is, compleet met kap, gaaf bewaard gebleven.

Suggesties voor verder onderzoek

Na deze inventarisatie is de aanbeveling om tijdens verbouwingen bouwhistorisch onderzoek te (laten) verrichten de meest voor de hand liggende. Daarnaast valt te denken aan gericht onderzoek naar de volgende verschijnselen.

Bouwlagen: Reeds bij vluchtige bezoeken aan de panden kon met redelijke zekerheid vastgesteld worden dat de hoogte van de bouwlagen bij diverse panden niet de oorspronkelijke is. De zeer hoge begane grond, die veel panden tot in de 17de eeuw kenmerkte, was vaak voorzien van een insteek of sloot aan bij een opkamer met kelderkamer. De bescheiden hoogte van de begane grond en de verdieping, die vaak werd aangetroffen, was soms duidelijk herkenbaar als het gevolg van een verbouwing, waarbij een extra bouwlaag werd ingebracht, bijvoorbeeld door de balklaag van de insteek door te trekken over de hele plattegrond. Dat ging niet zelden gepaard met het verplaatsen van bestaande balklagen.⁷

Sleutelstukken: Een analyse van de in Harderwijk voorkomende sleutelstukken is belangrijk. Een cruciaal punt hierbij vormt het onderscheiden van de sleutelstukken van vóór en na de brand van 1503. Bij de gigantische herbouwgolf in de jaren na 1503 blijkt niet gekozen te zijn voor één type peerkraal. Voor de bouwhistorie is een dergelijk onderzoek zeer interessant. Omdat deze hausse valt in de periode van de uit-

Afb. 11. Academiestraat 8 en 10, schets van doorsnede naar links (tekening: Jean Penders/Gelders Genootschap).

bundigste vormgeving van sleutelstukken, spreken ze tot de verbeelding en hebben daarmee een grote waarde voor de promotie van de bouwhistorie van Harderwijk.

De achterhuizen: In Harderwijk zijn diverse huizen aangetroffen die opvallen door het bezit van een markant achterhuis. Het gaat om een huis met een hoog, onderkelderd stenen achterhuis op min of meer vierkant grondplan en een bescheidener, langgerechter voorhuis. Gesproken zou kunnen worden van een 'stenen kamer met voorhuis'. De voorbeelden wekken vooral een 15de- en 16de-eeuwse indruk.

Het valt op dat de kop van de Bruggestraat, van de Markt tot de Heeraaltzstraat, een concentratie van dit soort huizen te zien geeft: aan beide zijden van de straat staan ze zij aan zij (afb. 2).

Bij een aantal voorbeelden is het achterhuis de oudste kern, het voorhuis is jonger, waarbij aan te nemen valt dat er dan vaak sprake is van de verbouwing van een bescheidener voorganger. Van Bruggestraat 47 is bekend dat de oorsprong van het achterhuis vermoedelijk 14de-eeuws is en dat in het tweede kwart van de 16de eeuw een grondige verbouwing plaatsvond. Het voorhuis stamt in zijn huidige vorm, op grond van de sleutelstukken gedateerd, uit het tweede kwart of het midden van de 17de eeuw.⁸ Het buurpand Bruggestraat 45 past in dit zelfde beeld. In een aantal gevallen is duidelijk dat een gewoon diep huis later zo verbouwd werd, dat het daarna aansloot bij het geschetste beeld. Bij het middelste pand van Bruggestraat 49 stamt het diepe voorhuis uit circa 1530, het onderkelderde tweelaags achterhuis is wat later bijgebouwd.⁹ In het eerder besproken, meer gecompliceerde pand Bruggestraat 44 is het onderkelderde achterhuis later ingebouwd.

Afb. 10. Academiestraat 8 en 10; peerkraalsleutelstuk aan achterzijde. (foto: Jean Penders/Gelders Genootschap).

Afb. 2. Bruggestraat 45: hoog achterhuis en lager voorhuis (foto: Jean Penders/Gelders Genootschap).

Samenvatting

In Harderwijk is een globale bouwhistorische inventarisatie uitgevoerd die niet als zodanig opgedragen was, maar begon als een actualisering van de gemeentelijke monumentenlijst. Naast de selectie en beschrijving voor die lijst werd extra bouwhistorische informatie verzameld. Van de straat af werden alle panden binnen de Veste bekeken. Daarna werden, voor zover nodig en mogelijk, die panden bezocht die de indruk wekten aan de buitenkant onvoldoende van hun wezen bloot te geven om goed getypeerd te kunnen worden. Het ging hierbij om zowel kunsthistorische als bouwhistorische informatie, nodig voor de selectie en de redengevende omschrijvingen voor de gemeentelijke lijst. Dankzij de groei van de belangstelling binnen de gemeente, konden in een tweede ronde enkele panden aan een beperkt nader onderzoek onderworpen worden, om eerdere vermoedens te toetsen.

Vooral uit de 15de tot 17de eeuw bleek in Harderwijk veel meer bewaard te zijn dan bekend was. Een aantal suggesties

voor nadere studie is aangegeven. Eén hiervan is de toetsing van de theorie dat Harderwijk in de late middeleeuwen een huistype ontwikkelde heeft dat te omschrijven valt als de 'stenen kamer met voorhuis'. Het gaat om een veelal tweelaags min of meer vierkant achterhuis, vaak onderkelderd, waarvoor een bescheidener voorhuis tot de rooilijn reikt. Dit huis kan gezien worden als een variant op het type van het 'Bossche Burgerhuis'.

Indien van nu af bij verbouwingen in Harderwijk bouwhistorisch onderzoek plaatsvindt, dan zal blijken dat, ondanks deze eerste inventarisatie, nog tientallen panden van vóór 1700 onontdekt zijn.

Een duidelijk resultaat van de inventarisatie is de groei van de belangstelling van de Gemeente Harderwijk voor de monumenten achter de gevels. Nog belangrijker is dat veel bewoners enthousiast geworden zijn door de onverwachte ontdekkingen in hun eigen huis. In deze belangstelling vindt de monumentenzorg haar fundament.

Noten

- 1 Jean Penders, "Terug naar de middeleeuwen op de Vischmarkt. Een tocht door zomaar een oud Harderwijks huis". In *Schilder's Nieuwsblad*, 24-05-1993, blz. 11. Zie voor het vervolg van dit verhaal: Jean Penders, "Speuren naar sporen. Bouwhistorisch onderzoek in Harderwijk". In *Nieuwsbrief Gelders Genootschap*, september 1994, blz. 3, 4.
- 2 In eigen beheer, maar met raadgevingen van het Gelders Genootschap, gingen ze aan de slag. Precies op de goede gofflengte. Zo hadden ze al enthousiast opdracht gegeven om één van de sleutelstukken te vervangen, omdat de onderste helft afgehakt was. Na de uitleg onder het motto *liever echt dan namaak*, dus laat het maar zitten zoals het zit, hielden ze toch vast aan hun wens om het oude beeld herkenbaar te maken. Bij een volgend bezoek bleek alléén het ontbrekende stuk toegevoegd te zijn, maar zo, dat het als nieuw herkenbaar bleef. De sleutelstukken zitten alleen rechts. Bezoekers die hen aanraadden om er links ook wat onder te hangen werden verontwaardigd terecht gewezen: dan kun je niet meer zien dat het huis aan die zijde versmald is.
- 3 Frank Haans en CeesJan Frank, 'Arnhem, bouwhistorische verkenningen in de middeleeuwse stad', in: *Nieuwsbrief Stichting Bouwhistorie Nederland*, juni 1994, 2 - 22.
- 4 A.H. van Druen, 'Bouwblokinventarisaties ter bescherming van het stedenbouwkundige monument', in: *Bulletin KNOB* 94(1995), 58-70.
- 5 Uit het kadastrale minuutplan was bekend dat op de plaats van de huidige tuin een achterhuis verdwenen was, de kelder ervan kwam nu inderdaad weer te voorschijn.
- 6 F.A. Hofer, 'Mededeelingen omtrent de monumenten van Harderwijk', in: *Oudheidkundig Jaarboek*, 3e serie van het Bulletin van den Nederl. Oudheidkundigen Bond, juni 1923, 115.
- 7 Dat daarbij niet steeds aan het verre verleden gedacht hoeft te worden toont het rijksmonument Schapenhoek 6. Van dit oorspronkelijk eenlaags huis werd de samengestelde balklaag met peerkraalsleutelstukken 1,8 m. omhoog gebracht, waarna er onder een extra bouwlaag ingebracht werd. Deze ingreep zou men op grond van de sleutelstukken op de 17de eeuw dateren, tenminste, wanneer men niet weet dat deze verbouwing pas in 1982 plaats vond en dat daarbij de balklaag van Vismarkt 31 een nieuw leven kreeg.
- 8 G. Berends, *Documentatierapport: Harderwijk, Bruggestraat 47*. Augustus 1971 (in archief RDMZ).
- 9 H. Janse, *Documentatierapport: Harderwijk, Bruggestraat 49*. Juni 1960 (in archief RDMZ).